

פרשת מקץ
יהודה ראק

שתי הבחינות בסיפור מינוי יוסף

א. הקשיים בסיפור מינוי יוסף

בסיפור מינוי פרעה את יוסף על מצרים יש שתי מגמות שהן למעשה שני סיפורים בשתי בחינות. נפתח בהצבעה על מספר קשיים מבניים ותוכניים בסיפור, שיובילו אותנו להבנת מבנהו המורכב.

העיון שלנו יתמקד בפרק מ"א, פסוקים ל"ז - מ"ו. נצטט תחילה את לשון הפרשה, ולשם שלמות ההקשר נתחיל בפסוק י"ד, תוך דילוג על פרטי החלומות של פרעה ועל פתרונם:

(יד) וישלח פרעה ויקרא את יוסף וירצהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלתיו ויבא אל פרעה:

(טו) ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי ופתר אין אתו ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אתו:

(טז) ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלוקים יענה את שלום פרעה:

(יז) וידבר פרעה אל יוסף בחלמי הנני עמד על שפת היאר...

(כד)...ואמר אל החרטמים ואין מגיד לי:

(כה) ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אהד הוא את אשר האלוקים עשה הגיד לפרעה...

(לב) ועל השנות החלום אל פרעה פעמים פי נכון הדבר מעם האלוקים וממהר האלוקים לעשתו:

(לג) ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתהו על ארץ מצרים:

(לד) ועשה פרעה ויפקד פקדים על הארץ וחמש את ארץ מצרים בשבע שני השבע:

(לה) ויקבצו את כל אכל השנים הטבות הבאת האלה ויצברו בר תחת יד פרעה אכל בערים ושמרו:

(לו) והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב אשר תהיין בארץ מצרים ולא תכרת הארץ ברעב:

(לז) וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל עבדיו:

(לח) ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר יוח אלוקים בו:

(לט) ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך:

(מ) אתה תהיה על ביתי ועל פיד ישק כל עמי רק הכסא אגדל ממך:

(מא) ויאמר פרעה אל יוסף ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים:

(מב) ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף וילבש אתו בגדי שש וישם רבד הזהב על צנארו:

(מג) וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך ונתון אתו על כל ארץ מצרים:

(מד) ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים:

(מה) ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע פהן אן לאשה ויצא יוסף על ארץ מצרים:

(מו) ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים ויצא יוסף מלפני פרעה ויעבר בכל ארץ מצרים:

כאמור, נקדיש את עיונונו לפסוקים ל"ז - מ"ו. בקטע זה יש מספר קשיים:

א. בפסוקים ל"ט - מ' פרעה מדבר אל יוסף. פסוקים אלה פותחים במילים "ויאמר פרעה אל יוסף", ולאחריהם נאמר שוב, בפסוק מ"א, "ויאמר פרעה אל יוסף". כיוון שיש כאן המשך של דברי פרעה אל יוסף, מדוע צריך לתאר את דברי פרעה כשני דיבורים נפרדים? נקודה זו קשה במיוחד לאור העובדה שישנו קשר הדוק בין פסוק ל"ט לבין פסוק מ"א, קשר המתבטא בהקבלות לשוניות להצעות יוסף. בפסוק ל"ג יוסף אמר: "ועתה, ירא פרעה איש נבון וחכם, וישתהו על ארץ מצרים", ופרעה אכן מיישם את עצת יוסף: תחילה הוא ממנה את יוסף עצמו לתפקיד, ואומר, בפסוק

1 א. בשיעורים קודמים הצגנו מתודולוגיה פרשנית המכונה 'שיטת הבחינות', שיטה שפותחה על ידי מו"ר הרב מרדכי ברויאר. את דברי הרב ברויאר אודות שיטתו ואת פרשנותו באמצעות שיטתו ניתן למצוא בספריו 'פרקי מועדות' ו'פרקי בראשית', ובספר 'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר. לפי שיטת הבחינות, הקב"ה כתב את התורה במבנה ריבודי, עם סיפורים (או קטעים הלכתיים) מקבילים, 'בחינות' שונות, שכל אחד מהם יכול לעמוד ולהקרא בפני עצמו, באופן שתכונה סתירות ביניהם. לעיתים רבות הסיפורים משולבים זה בזה ליצירת סיפור מצורף; הסיפור המצורף אמנם מטשטש את נקודות המעבר מסיפור לסיפור, אבל גם משמר את הקשיים שבמעברים ביניהם. כל סיפור מביע תוכן עצמאי, שהוא חשוב כשלעצמו, ויש יחס ביניהם המצדיק את שילובם לסיפור אחד. באמצעות הקשיים הנובעים מצירוף הבחינות, כגון כפילויות וסתירות, ניתן לחשוף את שתי 'בחינות' העצמאיות ולאחר מכן לעמוד על משמעותיהן. כאן, ניישם מתודולוגיה זו לסיפור המפגש של יוסף עם פרעה.

ב. חלק מן הדברים בשיעור זה לקוח מתוך ספרו של מו"ר הר"מ ברויאר, פרקי בראשית, עמודים 662-657. אולם, שיעור זה נבדל ממאמרו של מו"ר בפרטי החלוקה לבחינות וגם במשמעות הבחינות.

אמנם המנהיג והיוזם, אבל הוא מבטא תחושה כללית של המצרים הנוכחים, מה שאין כן ב-I.

כאמור, דברי פרעה "אין נבון וחכם כמוך" מבטאים קיום של עצת יוסף "ירא פרעה איש נבון וחכם". כיוון שכך, צריך להיות בהמשך דברי פרעה בבחינה זו (I) גם מינוי של יוסף "על כל ארץ מצרים". כיוון שהוצאנו מבחינה זו את פסוק מ"א, ניתן למצוא מינוי כזה רק בפסוק מ"ג: "...ונתון אתו על כל ארץ מצרים". לכן, יש לשייך את פסוקים מ"ב - מ"ג (שהם בבירור יחידה אחת רציפה) לבחינה I.

השתייכות פסוקים מ"ב - מ"ג לבחינה I בלבד משתלבת היטב בדברים שראינו לעיל: בפסוקים מ"ב - מ"ג פרעה פועל לחיזוק מעמדו הציבורי של יוסף. מאמץ זה נצרך בבחינה I, שהרי פרעה לבדו הוא המזהה את יוסף כמי שאמור לבצע את המשימה העולה מתוך חלומותיו, ועבדי פרעה אינם שותפים למניעיו. ב-II, לעומת זאת, פרעה ועבדיו הם שותפים בהתלהבותם מרוח האלוקים אשר ביוסף. מלבד זה, ב-I המטרה היא לאפשר ליוסף לבצע את תפקידו ביעילות, בעוד ב-II מדובר בביטוי של כבוד והערכה כלפי יוסף ורוח האלוקים אשר בו, ואין חשיבות מיוחדת בחיזוק מעמדו כלפי המצרים.

לגבי פסוק מ"ד קשה להכריע, אולם נראה שהוא מהווה פקודה ציבורית (על כן הפתיחה הרשמית "אני פרעה"), וככזה הוא ממשיך את מגמת חיזוק מעמדו הציבורי של יוסף; לכן, נראה לשייך את פסוק מ"ד ל-I².

בפסוק מ"ה יש שלושה משפטים:

(מה) וַיִּקְרָא פְּרַעֲה שֵׁם יוֹסֵף צִפְנָת פַּעֲנַח.

(מה) וַיִּתֵּן לוֹ אֶת אֶסְנַת בֵּת פּוּטִי פְּרַעֲה כֶּהֵן אֶן לְאִשָּׁה.

(מה) וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

בין שני המשפטים הראשונים ניכרת זיקה ורציפות, אבל ניתן לחלקם מן המשפט השלישי:

(מה) וַיִּקְרָא פְּרַעֲה שֵׁם יוֹסֵף צִפְנָת פַּעֲנַח וַיִּתֵּן לוֹ אֶת אֶסְנַת בֵּת פּוּטִי פְּרַעֲה כֶּהֵן אֶן לְאִשָּׁה.

(מה) וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

נראה לשייך את מ"ה, ל-II, וזאת משתי סיבות:

א. מצד תוכן הפסוק, נראה שהוא מבטא יחס של כבוד והערכה כלפי יוסף, יחס אשר נמצא ב-II, יותר מאשר חיזוק מעמדו כלפי מצרים לשם מילוי משימת עצת החלומות, חיזוק הנצרך ב-I.

ב. למילים "צפנת" ו"פענח" אין הופעות נוספות במקרא. המפרשים (ראו רש"י ורמב"ן) נטו לפרש את 'צפנת' מלשון

ל"ט, "אחרי הודיע אותך אלוקים...אין נבון וחכם כמוך...; לאחר מכן, בפסוק מ"א, הוא ממשיך ואומר "ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים". נמצא, אפוא, שפרעה ממשיך ישירות מציון חכמתו של יוסף (פסוק ל"ט) למינויו על כל ארץ מצרים (פסוק מ"א), ויש קשר מהותי בין הדברים, כפי שראינו. אם כן, מדוע התורה מתארת את המשפט של פרעה בפסוק מ"א כדיבור חדש?

ב. בסוף פסוק מ"ה נאמר "ויצא יוסף על ארץ מצרים", ולאחר מכן, בפסוק מ"ו, נאמר שוב "ויצא יוסף מפני פרעה ויעבר בכל ארץ מצרים". מהו פשר הכפילות הזו? האם יוסף יצא פעמיים?

ג. כאמור, בפסוק מ"ו נאמר "ויצא יוסף מפני פרעה". משמע, שעד כה יוסף עמד לפני פרעה, ורק עכשיו מסתיים המפגש. אלא שחלק מן התיאורים קודם לכן אינם מתיישבים עם מפגש כזה: בפסוק מ"ג נאמר "וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו, ויקראו לפניו אברך" - האם יוסף רכב במרכבה בתוך ארמון המלך? תיאור זה נשמע כתהליך ארוך-טווח יותר, ואיננו מתאים לתיאור של מפגש נקודתי בזמן ובמקום מסויים.

בגלל קשיים אלה נראה שיש בסיפור שתי בחינות, וצריך, אם כן, לחלק את פסוקי הסיפור לבחינות השונות.

ב. חלוקת הסיפור לבחינות

נתחיל את מלאכת החלוקה לבחינות מן הנקודה הראשונה הנ"ל. כאמור, ה"ויאמר" של פסוק מ"א מחלק בינו לבין הדיבור של פסוקים ל"ט - מ'. הפתרון הוא, כמובן, שפסוקים ל"ט - מ' שייכים לבחינה אחת (להלן: I), ופסוק מ"א לבחינה אחרת (להלן: II). משום כך פסוק מ"א צריך 'ויאמר' כשלעצמו, שהרי בבחינה זו הוא איננו מהווה המשך לפסוקים ל"ט - מ'.

בפסוק מ"א (II), פרעה ממנה את יוסף על כל ארץ מצרים. בבחינה זו, אחרי שהוצאנו ממנה את פסוקים ל"ט - מ', צריך לחפש את המניע של פרעה למינוי זה. מניע כזה ניתן למצוא בפסוקים ל"ח - ל"ט: "וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל עבדיו, ויאמר פרעה אל עבדיו: 'הנמצא איש כזה אשר רוח אלוקים בו?' לכן, נשייך את פסוקים ל"ז - ל"ח ל-II.

מעתה, בכל בחינה יש מניע אחר למינוי יוסף. ב-I זהו "אחרי הודיע אלוקים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך" (ל"ט); ב-II זהו "וייטב הדבר... הנמצא איש כזה אשר רוח אלוקים בו?" וניכרים שני הבדלים בין המניעים:

א. ב-I מדובר במניע תכליתי: יש צורך לקיים את עצת יוסף, למצוא איש חכם ונבון שיוציא אל הפועל את העצה, ויוסף מתאים לכך. ב-II המניע הוא הרושם העז שיוצר יוסף, "איש אשר רוח אלוקים בו".

ב. ב-I רק פרעה מבטא את המניע ואת המינוי. ב-II המינוי מבוסס על תחושה המשותפת לפרעה ולעבדיו, תחושה אשר פרעה מבטא אותה בשיחתו עם עבדיו. פרעה כאן הוא

2 ניתן להביא סיוע נוסף לשייך פסוק מ"ד ל-I מסיודור הבחינות זו ביחס לזו: אם פסוק מ"ד היה שייך ל-II, היה סביר יותר שהוא יופיע מייד בהמשך לפסוק מ"א, ואכמ"ל.

"צפוף", כלומר חבוי, ועל פי זה הסיקו שפירוש "פענח" הוא לשון של גילוי, ומשמעות "צפנת פענח" הוא "מגלה הצפונות". אולם, מסתבר כדעת ראב"ע, שהמילים הם במצרית.³ בתקופה המודרנית חוקרי מצרית עתיקה הציעו שמדובר בביטוי המצרי "צפנת-פ-ענח", שפירושו משהו כמו "האל מדבר ומביא חיים". מסתבר שהכוונה היא שיוסף מלא ברוח חיים מאת אלוקים, וששם זה מבטא את דברי פרעה לעיל (בבחינה II) "הנמצא איש כזה אשר רוח אלוקים בו?" (פסוק ל"ח).

כפי שראינו לעיל, פסוק מ"ה₂ מהווה כפילות ביחס לפסוק מ"ו ("ויצא יוסף על ארץ מצרים"; "...ויצא יוסף מלפני פרעה..."). וכאמור, פסוק מ"ו עומד בסתירה לפסוק מ"ג (שהרי לא ניתן לומר "ויצא יוסף מלפני פרעה" אחרי שהוא כבר רכב בחוץ על מרכבת משנה). את פסוק מ"ג כבר שייכנו ל-I, ולכן פסוק מ"ו שייך ל-II, ו-מ"ה₂ ל-I. ב-I יש כאן תיאור של תהליך ארוך של חיזוק מעמדו הציבורי של יוסף, במטרה לאפשר לו את מילוי משימת החלומות, ובסופו של דבר יציאה של יוסף למילוי תפקידו על ארץ מצרים. ב-II יש כאן תיאור של מפגש ממוקד של יוסף עם פרעה ועבדיו, מפגש שבו פרעה ועבדיו מתפעמים מרוח האלוקים שביוסף, ומשום כך פרעה נותן לו מעמד רם, שם של כבוד, ואף מבסס את מעמדו המשפחתי. המפגש מסתיים ביציאת יוסף מלפני פרעה, ובזכות מעמדו החדש יכול יוסף לעבור בכל מקום בארץ מצרים.

לסיכום החלוקה:

בחינה I

בחינה II

(לז) וַיִּיטֵב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פְרֹעָה וּבְעֵינֵי כָל עֲבָדָיו:
(לח) וַיֹּאמֶר פְּרֹעָה אֶל עֲבָדָיו הַנִּמְצָא כֹּה־אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ:

(לט) וַיֹּאמֶר פְּרֹעָה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נִבּוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ:

(מ) אַתָּה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי רַק הַפֶּסֶא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ:

(מא) וַיֹּאמֶר פְּרֹעָה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נִתְתִּי אֶתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(מב) וַיֹּסֶר פְּרֹעָה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֶתָּה עַל יַד יוֹסֵף וַיִּלְבֹּשׂ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ

וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צְנָאוֹ:
(מג) וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמִרְכַּבַּת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרָאוּ לִפְנֵי אֲבִרְךָ וַנִּתֵּן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(מד) וַיֹּאמֶר פְּרֹעָה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פְרֹעָה וּבִלְעָדִיד לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֶת רַגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(מה₁) וַיִּקְרָא פְרֹעָה שֵׁם יוֹסֵף צְפֹנֵת פְּעֹנַח וַיִּתֵּן לוֹ אֶת אֶסְנַת בַּת פּוֹטִי פְרַע כְּהֵן אֵן לְאִשָּׁה

(מה₂) וַיִּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(מו) וַיֹּסֶף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פְרֹעָה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיִּצֵא יוֹסֵף מִלִּפְנֵי פְרֹעָה וַיַּעֲבֵר בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

ג. משמעות הבחינות

חילקנו את הסיפור לבחינותיו, וגם הבנו את הרצף הסיפורי הייחודי של כל בחינה. נותר לנו לבאר את משמעות הבחינות: מהו המסר הייחודי של כל בחינה, ומה היחס ביניהם?

משמעות הבחינה הראשונה (I) ברורה. בחינה זו משתלבת בסיפור הארוך יותר של דרכי ההשגחה בהבאת יוסף למצרים, באופן שיוכל אחר כך להביא את משפחתו לשם ולכלכלם. בהקשר סיפור ארוך זה הביא ה' חלומות לשר המשקים, ולאחר מכן לפרעה, כדי שיוסף יקבל מינוי על ארץ מצרים. משום כך בחינה זו מדגישה שפרעה מגיב לחלומות ורואה ביוסף את מי שמתאים למלא אחריהם ("אין חכם ונבון כמוך..."), ופועל לחיזוק מעמדו הציבורי של יוסף. מאידך, נעדרים מבחינה זו ביטויים של כבוד והערכה אישיים, שאינם קשורים ליכולת של יוסף למלא את משימת החלומות.

בבחינה השנייה (II), פרעה ועבדיו מגיבים לרוח האלוקים הייחודית שביוסף, ופרעה מעניק ליוסף גדולה וכבוד אישיים, שם חדש, ושידוך. כמו כן, הבחינה מציינת את גילו של יוסף בעת המפגש, מה שלא נזכר ב-I. מה משמעות הדברים?

מסתבר, שבחינה זו באה לתאר את התוצאות של ההתנהגות של יוסף. יוסף תמיד מקפיד לתלות את יכולותיו והצלחתו בה', ושם ה' שגור על פיו יותר מכל דמות אחרת במקרא: "לאלוקים פתרונים" (פרק מ', פסוק ח'), "בלעדי, האלוקים יענה את שלום פרעה" (פרק מ"א, פסוק ט"ז).

3 לשון ראב"ע: "אם זו המלה מצרית - לא ידענו פירושה". וראו גם רד"ק.

עניין זה הביא את פרעה ועבדיו להכיר ברוח אלוקים אשר בו, והביא ליוסף מעמד רם וכבוד. נראה שאת ציון הגיל של יוסף במפגשו עם פרעה יש לראות על רקע ציון גיל יוסף הקודם, בתחילת פרשת וישב: "יוסף בן שבע-עשרה שנה... והוא נער" (פרק ל"ז, פסוק ב'). שני ציוני הגילאים יוצרים מעין מסגרת לסיפור האישי של יוסף: בשלש-עשרה שנים בלבד עבר יוסף מהיותו נער פשוט בבית אביו בכנען, חרף התנכלויות אחיו אליו, להיות משנה למלך במעצמה עולמית. בבחינה זו, יוסף מצטייר לא ככלי ביד ההשגחה, לשם מילוי התכניות האלוקיות ארוכות-הטווח, אלא כמי שהתנהגותו האישית מזכה אותו בשכר אישי.

היחס בין הבחינות כאן דומה ליחס בין הבחינות שראינו בסיפור מכירת יוסף, בשיעור לפרשת וישב. התורה מלמדת אותנו שיש לראות מאורעות היסטוריים בראייה כפולה: מחד, יש לראות את תכניות ההשגחה האלוקית, וכיצד הדמויות הפועלות מהווים כלים ביד ההשגחה למילוי יעדיה. מאידך, בני אדם הם האחראים - לרע ולטוב - למעשיהם ולתוצאות מעשיהם. ההשגחה עצמה דואגת לא רק למילוי אחר יעדיה, אלא גם לתוצאות של צדק ומשפט במידת הדין - עונש לרשעים, ושכר לצדיקים.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט *
* לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל *
* yrock20@gmail.com *
* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *
* *****
* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* *****